

КЛІМАТИЧНЕ СУДОЧИНСТВО В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ СИСТЕМІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

МЕДВЕДЄВА Марина Олександрівна - доктор юридичних наук, професор, кафедра міжнародного права Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0003-4010-4659

БІЛОЦЬКИЙ Сергій Дмитрович - доктор юридичних наук, професор, кафедра міжнародного права Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0001-5904-9069

УДК 342.7+504

DOI: <https://doi.org/10.32782/ep.2024.3.21>

Нове явище в міжнародному праві прав людини – кліматичне судочинство – сприяє розумінню змісту зобов'язань держав за міжнародними кліматичними угодами та ефективнішому їх застосуванню в національних правових порядках, а також допомагає громадянськості відстояти власні порушені права та змусити уряди сформулювати більш амбітні кліматичні цілі на благо нинішнього і майбутнього поколінь. Кліматичне судочинство піднімає низку важливих теоретичних і практичних питань, які стосуються змісту аргументації сторін у кліматичних справах, зокрема таких, як категорія порушених прав людини, принципи та концепції національного і міжнародного права. Кліматичне судочинство використовується як засіб впливу на кліматичну політику держав та наднаціональних організацій з метою досягнення кліматичної нейтральності.

Ключові слова: кліматичне судочинство, стратегічні кліматичні справи, зміни клімату, кліматична нейтральність, права людини, Паризька угода, Європейський Союз, Європейський суд з прав людини, Суд ЄС.

Постановка проблеми

Кліматичне судочинство (англ. – climate litigation) – це відносно нове явище в міжнародному праві, обумовлене розповсюдженням юрисдикції національних та міжнародних судів на справи, предмет яких пов'язаний з науковими даними про зміну клімату, кліматичною політикою, національним кліматичним законодавством різних

держав та (або) міжнародним кліматичним правом. Кліматичне судочинство є важливим питанням теорії та практики міжнародного права, оскільки, з одного боку, сприяє розумінню змісту зобов'язань держав за міжнародними кліматичними угодами та ефективнішому їх застосуванню в національних правових порядках, а з іншого боку, допомагає громадянськості відстояти власні порушені права та змусити уряди сформулювати більш амбітні кліматичні цілі на благо нинішнього і майбутнього поколінь.

Предмет цієї статті обмежено європейським регіоном, з огляду на такі фактори: стратегічне значення наближення вітчизняного законодавства до кліматичного права ЄС; участь України в Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) та необхідність враховувати практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ); участь України в Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища (далі – Орґуська конвенція); більшість стратегічних кліматичних справ, про які йтиметься далі та які складають предмет цієї статті, перебувало на розгляді судів, як національних, так і наднаціональних, саме у Європі. Кліматичне судочинство не розвинене поки що в Україні, але очевидно, що після завершення агресивної війни росії проти нашої держави та її відбудови питання захисту прав людини в умовах кліматичної кризи стане на часі,

у зв'язку з чим будь-які наукові напрацювання в цій сфері можуть стати у нагоді для різних експертів, політиків та юристів.

Стан дослідження проблеми

Кліматичне судочинство не досліджене у вітчизняній науці міжнародного права, на відміну від зарубіжної. Ми користувались напрацюваннями таких іноземних учених, як Abbing V., Bradeen E., Ferreira P., Gottlieb C., Hartmann J., Higham C., Hinskens van Neck M., Kelleher O., Narulla H., Setzer J., Speksnijder M., Willers M. тощо. Усі вони так чи інакше особливу увагу присвячували у своїх роботах розгляду кліматичних справ у судах європейських країн, Суді ЄС та Європейському суді з прав людини, у період після ухвалення Паризької угоди.

Мета і завдання дослідження

Метою нашого дослідження є аналіз найбільш показових стратегічних кліматичних справ у європейському регіоні; виокремлення національних та міжнародних документів, принципів, концепцій і фундаментальних прав і свобод людини, які використовуються позивачами, відповідачами і самими судами для обґрунтування своїх позицій у таких справах, а також виділення найбільш поширених проблем і перешкод для ініціювання і розгляду кліматичних справ.

Виклад основного матеріалу

На нашу думку, поняття «кліматичне судочинство» може розглядатись у двох значеннях. У широкому розумінні воно позначає судові процеси в національних та міжнародних судах, у ході яких позивачі можуть оскаржувати жорстку кліматичну політику держав, вимагати від урядів дотримуватись або посилювати недостатньо жорсткі кліматичні зобов'язання або ж претендують на компенсацію завданої внаслідок кліматичних змін шкоди. У цьому аспекті в літературі аналізуються провадження в національних судах різної юрисдикції, квазісудових органах і міжнародних судах з прав людини, органах з вирішення спорів Світової організації торгівлі, інвестиційних арбітражах, а також міжнародних судах, юрисдикція яких напряду не стосується захисту прав люди-

ни (наприклад, у контексті надання ними консультативних висновків з питань зміни клімату). У вузькому розумінні кліматичне судочинство означає судові процеси в національних та міжнародних судах, у ході яких позивачі оскаржують порушення прав людини в умовах кліматичних змін. Предмет цієї статті обмежений кліматичним судочинством у вузькому значенні.

Більшість авторів пов'язують сучасне кліматичне судочинство з фундаментальними правами людини, такими як право на життя, право на здоров'я, право на чисте довкілля, право на повагу до приватного і сімейного життя, правом на доступ до правових засобів захисту порушених прав, а також правом громадських організацій представляти інтереси цілих поколінь в умовах кліматичних змін. Науковці аналізують кліматичне судочинство в нерозривному зв'язку з деякими поняттями, які так чи інакше пов'язані з правами людини: кліматична справедливість, кліматична нейтральність, принцип належної турботи (англ. – duty of care), принцип спільної, але диференційованої відповідальності, принцип міжгенераційної рівності (врахування інтересів майбутніх поколінь), відшкодування за шкоду, спричинену змінами клімату. Преамбула основного договору, який здійснюється в сучасних кліматичних справах, – Паризької угоди – обумовлює зобов'язання держав необхідністю забезпечити такі права людини, як право на здоров'я, права корінних народів, місцевих громад, мігрантів, дітей, осіб з інвалідністю, осіб, що знаходяться у вразливому становищі, а також право на розвиток [1]. Крім того, держави мають забезпечити принципи гендерної та міжгенераційної рівності [1]. Корінні народи, місцеві громади, діти, жінки, особи, що знаходяться у вразливому становищі, утворюють основне коло позивачів, захист інтересів яких відіграє ключову роль у розвитку кліматичного судочинства по всьому світу. Право на здоров'я та принцип міжгенераційної рівності, зазначені в преамбулі Паризької угоди, найбільш часто використовуються позивачами та їх представниками в обґрунтуванні своєї аргументації в національних та міжнародних судах.

Позивачами і відповідачами в справах, пов'язаних з кліматом, виступають держави, окремі органи державної влади, адміністративно-територіальні одиниці, фізичні особи, юридичні особи (неурядові організації, різні корпорації, енергетичні компанії, профспілки), однак суб'єктний склад залежить від рівня суду (національний чи міжнародний), а також від предмету позову. У справах, які розглядаються в національних судах держав-членів ЄС, використовуються різні види проваджень (конституційне, цивільне, адміністративне), позивачі посилаються на національні закони (конституція, цивільний кодекс, закони про охорону довкілля чи клімат, національні кліматичні плани), акти законодавства ЄС та міжнародні договори (ЄКПА, Лісабонські договори, Хартія основоположних прав ЄС, Паризька угода, Організаційна конвенція), а основні аргументи позивачів, відповідачів і судів сконцентровані на зобов'язаннях держав за міжнародними кліматичними договорами, договорами з прав людини, принципі поділу влади тощо. У справах у європейських міжнародних судах (ЄСПЛ, Суд ЄС) позивачі посилаються на зазначені вище національні закони, акти законодавства ЄС та міжнародні договори, а основні аргументи позивачів, відповідачів і судів сконцентровані на зобов'язаннях держав за міжнародними кліматичними договорами та договорами з прав людини.

Дослідники виділяють три хвилі розвитку кліматичного судочинства у Європі. Перші судові процеси щодо зміни клімату (перша хвиля) датуються початком 1990-х років, коли в судах Великої Британії оскаржувалось застосування законів про планування до проєктів відновлюваної енергетики [2, с. 5]. Друга хвиля (2000-ті роки) пов'язана з прийняттям Кіотського протоколу та запровадженням схеми торгівлі викидами в рамках Європейського Союзу, яка мала значний вплив на діяльність приватних осіб [2, с. 5, 9]. Бізнес починає оскаржувати дії інститутів ЄС у Суді ЄС. Починаючи з 2015 року (третя хвиля), коли було ухвалено Паризьку угоду, кліматичні судові процеси активізуються по всьому світу в національних судах різних держав, базуються на аргументації, пов'язаній з конституцій-

ним правом та правами людини [2, с. 5, 9], а також ініціюються в ЄСПЛ. Європа з тих пір стала найбільш активним континентом у плані розгляду кліматичних справ [3, с. 14]. Учені прогнозують, що наступна хвиля кліматичного судочинства буде пов'язана з прийняттям у 2021 році Європейського кліматичного закону та Пакету «Fit for 55» на рівні ЄС [2, с. 22]. Предмет цієї статті обмежено розглядом кліматичних справ «третьої хвилі».

На сьогодні тисячі справ перебували або перебувають на розгляді різних національних судів, близько 60 справ було розглянуто або розглядається в Суді ЄС, близько 10 справ – у ЄСПЛ [2, с. 6]. Якщо кліматичне судочинство активізувалось у Суді ЄС з початком 2000-х років із запровадження схеми торгівлі викидами в рамках ЄС, то в ЄСПЛ – лише починаючи з 2020 року. Більшість кліматичних позовів було подано з боку індивідів та громадських організацій проти урядів держав-членів ЄС (у рамках національних судів та ЄСПЛ) та з боку юридичних осіб і урядів – проти інститутів ЄС (у рамках Суду ЄС).

Учені відзначають, що однією з найбільших перепон для ініціювання кліматичних справ є процедурні вимоги національного законодавства різних держав та права ЄС відносно права на подання позову (лат. – *locus standi*) [4, с. 77], оскільки позивачі повинні довести, що своїми діями держави чи інститути ЄС безпосередньо зачіпають їхні права й інтереси і що вони мають статус жертви порушень. Особливо це важко зробити у випадку стратегічних кліматичних справ, про які йтиметься далі, адже зміни клімату впливають на всіх без винятку, тому обґрунтувати порушення індивідуальних прав та спричинення конкретної шкоди в цьому контексті залишається справжнім викликом.

Більшість справ (у рамках національних судів та ЄСПЛ) є «кліматично дружніми», тобто такими, що вирішувались на користь позивачів, які вимагали більш амбітних дій з боку своїх урядів для захисту кліматичної системи та досягнення кліматичної нейтральності. Серед кліматичних справ виділяються стратегічні кліматичні справи, які

мають на меті не лише і не стільки відновити порушені права індивідуальних позивачів та відшкодувати спричинену їм шкоду, скільки – привернути увагу суспільства до проблематики зміни клімату, недостатності зусиль держав з попередження та подолання негативних наслідків цих змін, підвищити рівень суспільної екологічної свідомості та сприяти політичним, юридичним, економічним і соціальним змінам. Найбільш активний розвиток стратегічного кліматичного судочинства розпочався під час третьої хвилі, тобто після ухвалення Паризької угоди. Розглянемо декілька стратегічних кліматичних справ, пов'язаних з правами людини, у Європі.

Хрестоматійною справою вважається справа *Urgenda v. Government of the Netherlands*, яка розглядалася в районному суді Гааги, апеляційному та Верховному суді Нідерландів. Вона є унікальним прикладом застосування принципу спільної, але диференційованої відповідальності, у національному праві; першою кліматичною справою на європейському континенті, у якій було використано аргументацію, пов'язану з правами людини, а також у якій судова гілка влади зобов'язала уряд розвиненої країни змінити свої кліматичні зобов'язання [5, с. 331]. Крім того, у справі використовувались принципи неспричинення шкоди, перестороги та належної турботи. Позивач (фондація Urgenda, яка представляє інтереси нинішнього і майбутніх поколінь щодо наслідків зміни клімату) скаржився на уряд, що він не дотримується стандарту належної турботи по відношенню до громадян Нідерландів, адже, на їхню думку, зобов'язання цієї держави спочатку за Кіотським протоколом, а потім і за Паризькою угодою є недостатньо жорсткими та що уряду слід взяти на себе більш амбітні зобов'язання задля забезпечення прав людини відповідно до статей 2 (право на життя) і 8 (право на повагу приватного і сімейного життя) ЄКПЛ. Суд першої інстанції та апеляційний суд стали на бік позивачів, зобов'язавши Нідерланди скорочувати більше викидів парникових газів, ніж це передбачено міжнародними кліматичними угодами. У 2019 році остаточне рішення в цій справі ухвалив Верховний суд,

підтримавши рішення попередніх інстанцій та ухваливши, що держава зобов'язана попередити настання шкоди від зміни клімату, яка порушує права людини за ЄКПЛ, шляхом прийняття та імплементації відповідних правових і політичних заходів [6]. Суд зобов'язав уряд скоротити викиди парникових газів принаймні на 25% до кінця 2020 року порівняно з рівнем 1990 року [6]. Важливо відзначити, що Цивільний кодекс Нідерландів, який застосовувався у цій справі, дозволяє колективні позови (англ. – class action lawsuits), тому суди визнали право фундації представляти інтереси групи осіб, які потерпають від кліматичних змін [4, с. 94]. При цьому якщо районний суд визнав право Urgenda подавати позов на захист колективних інтересів від імені як теперішнього, так і майбутнього поколінь, то Верховний суд визнав це право лише відносно нинішніх мешканців Нідерландів [7, с. 153]. Верховний суд підкріпив свою аргументацію щодо права доступу до судочинства в цій кліматичній справі посиланням на статті 2(5) та 9(3) Організаційної конвенції та статтю 13 ЄКПЛ [4, с. 95]. Суд зауважив, що рішення не є наказом ухвалити законодавство, а тому не суперечить принципу поділу влади. Більше того, він зазначив, що в умовах «виняткової ситуації», створеної загрозою зміни клімату, Суд має конституційний обов'язок оцінити, чи дві інші гілки влади здійснюють свої дискреційні повноваження в межах закону, включаючи обмеження, встановлені ЄКПЛ [6].

Крім зазначеної вище, експерти і науковці аналізують низку інших справ, які мають свої особливості та впливають на розвиток кліматичного судочинства і, водночас, сприяють досягненню цілей кліматичної нейтральності, закладених у міжнародних та європейських правових документах. У 2015 році бельгійська неурядова організація Klimaatzaak подала позов разом із 8000 фізичними особами – співпозивачами та ще 58 000 іншими громадянами Бельгії, які приєдналися до справи, проти федерального уряду Бельгії та трьох регіонів країни (Фландрія, Валлонія та регіон Брюсселю) спочатку до суду першої інстанції в Брюсселі, а потім і до апеляційного суду. Рішення в

справі (*VZW Klimaatzaak v. Kingdom of Belgium and Others*) були ухвалені у 2021 та 2023 роках, відповідно, на користь позивачів. Позивачі стверджували, що внаслідок неспроможності уряду забезпечити скорочення викидів парникових газів порушено стандарт належної турботи за Цивільним кодексом, а також права людини позивачів за ЄКПЛ та Конвенцією ООН про права дитини [8, с. 3]. Суд першої інстанції визнав існування персонального інтересу всіх позивачів у поданні скарги, однак не вказав на конкретний рівень скорочення викидів, яких слід досягти уряду, постановивши, що наказ судової гілки влади щодо визначення цих конкретних рівнів суперечив би принципу поділу влади шляхом підміни судом законодавчих чи адміністративних органів у здійсненні своїх дискреційних повноважень [8, с. 4]. У зв'язку з відмовою суду першої інстанції встановити конкретні обов'язкові цілі щодо скорочення викидів, у 2021 році *Klimaatzaak* подала апеляцію. Апеляційний суд не вважав, що такий наказ суперечитиме принципу поділу влади та постановив на підставі цивільного законодавства і ЄКПЛ (статті 2 і 8), що уряд Бельгії та два з вказаних регіонів (окрім Валлонії) мають скоротити викиди парникових газів принаймні на 55% до 2030 року порівняно з рівнем 1990 року [9].

Справа *Milieudefensie c.s.et al. v. Royal Dutch Shell PLC* стосувалася спору між приватними суб'єктами, при цьому в якості відповідача виступала транснаціональна корпорація – одна з найбільших емітерів парникових газів. Справа розглядалася в районному суді Гааги, юрисдикція якого обумовлена тим фактом, що Shell має центральний офіс у Нідерландах. *Milieudefensie* звернулася до районного суду з проханням зобов'язати Shell узгодити свою політику з цілями Паризької угоди, визначеними в статті 2, а також скоротити викиди CO₂ щонайменше на 45% до 2030 року порівняно з рівнем 2019 року [3, с. 22]. Позивачі стверджували, що, виходячи зі стандарту належної турботи та зобов'язань із захисту прав людини, «Шелл» повинна запобігати змінам клімату за допомогою своєї політики. Суд прийняв цей колективний позов, задовільнив прохання позивачів, застосував стандарт належної

турботи, інкорпорований до Цивільного кодексу Нідерландів, відносно дій Shell, а також послався у своїй аргументації на Керівні принципи ООН щодо бізнесу і прав людини. У справі значну увагу було приділено принципу захисту інтересів нинішнього і майбутніх поколінь в умовах кліматичної кризи. Це перше в світі «кліматично дружнє» рішення національного суду проти приватної корпорації, яким вона зобов'язується змінити свою майбутню кліматичну політику [3, с. 23]. Shell подала апеляцію на рішення суду, і розгляд справи ще триває.

Справа *Neubauer et al. v. Germany* розглядалася Федеральним конституційним судом Німеччини. Група молодих людей стверджувала, що Закон про охорону клімату, який встановив ціль скорочення викидів парникових газів на 55% до 2030 року порівняно з 1990 роком, є недостатнім заходом для попередження згубних наслідків зміни клімату відносно нинішнього та майбутнього поколінь, а тому порушує їхні права, включаючи право на життя, здоров'я, фізичну недоторканність та гідне майбутнє, гарантовані в Конституції Німеччини [7, с. 9]. Позивачі також посилались на Паризьку угоду та ЄКПЛ. Суд підтвердив порушення вказаних прав, визнав Закон у більшій частині неконституційним, підтвердив необхідність враховувати інтереси майбутніх поколінь та зобов'язав уряд розробити план досягнення кліматичної нейтральності. Суд зауважив, що законодавча влада непропорційно розподілила вуглецевий бюджет між нинішнім і майбутніми поколіннями. На відміну від справи *Urgenda*, Суд не вказав конкретний рівень скорочення викидів, яких слід досягти, проте невдовзі після цього рішення уряд сам визначив більш жорстку кліматичну ціль на рівні національного законодавства.

Справа *Greenpeace España, Ecologistas en Acción-CODA, Oxfam Intermón, la Coordinadora de ONGS para el desarrollo and othes v. Government of Spain* розглядалася Верховним судом Іспанії. Позивачі оскаржували Національний енергетичний та кліматичний план на 2021-2030 роки, який є основною формою виконання державами-членами ЄС вимог права Союзу у сфері протидії змінам клімату та який, на думку позивачів, повинен бути

більш амбітним, аби забезпечувати права нинішнього і майбутнього поколінь на адекватне довкілля [10, с. 15]. Суд відхилив позов на тій підставі, що ані Паризька угода, ані звіти Міжурядової групи експертів зі зміни клімату (англ. – IPCC) не уповноважують суди вказувати уряду, яким чином визначати конкретну ціль щодо скорочення викидів парникових газів у вигляді національно визначених внесків, що є дискреційними повноваженнями саме уряду відповідно до принципу поділу влади [10, с. 16]. У рішенні Верховного суду стверджується, що уряд Іспанії діяв відповідно до Паризької угоди і не може нести відповідальність за недотримання її положень, оскільки зобов'язання Іспанії повністю узгоджуються з вимогами кліматичного права ЄС, який є стороною цієї угоди нарівні з державами-членами.

Справа *Association Oxfam France, Association Notre Affaire À Tous, Association Greenpeace France v. the French Republic*, відома як «Справа століття» (фр. – *L'affaire du siècle*), була передана до адміністративного суду Парижу декількома кліматичними асоціаціями. Заявники вимагали від уряду компенсації моральної та екологічної шкоди і виконання зобов'язання вжити всіх необхідних заходів для зменшення викидів парникових газів до рівня, сумісного з міжнародними угодами [11]. У цій справі було винесено два рішення: у рішенні від лютого 2021 року, яке ґрунтувалося на статті 1246 Цивільного кодексу Франції, суд постановив, що уряд вчинив правопорушення, не дотримуючись своїх зобов'язань зі скорочення викидів; у рішенні від жовтня 2021 року суд зобов'язав уряд компенсувати спричинену заявникам шкоду до кінця 2022 року [11]. Рішення важливе з точки зору ствердження принципу відшкодування за шкоду, спричинену негативними змінами клімату.

Що стосується кліматичного судочинства в рамках Суду ЄС, то варто згадати, перш за все, справу *Armando Ferrão Carvalho and Others v. The European Parliament and the Council*, відому як *People's Climate Case* («народна справа про клімат»). У 2018 році група позивачів подала петицію проти Парламенту та Ради ЄС до Суду ЄС. Позивачі з кількох країн ЄС і поза межами ЄС (всього 37 осіб) разом

з організацією, що представляє народність Саами, вимагали скасування трьох актів законодавства ЄС, які, на їхню думку, не відповідали Паризькій угоді, та вимагали від органів ЄС прийняти більш амбітну ціль щодо скорочення викидів парникових газів. Позивачі обґрунтовували свою позицію Хартією основоположних прав ЄС, заявивши, що визначена кліматична ціль ЄС (скорочення викидів на 40% до 2030 року порівняно з рівнем 1990 року) порушує їхні права, зокрема право на життя, право на рівність та недискримінацію, право на працю і власність, а також права дітей [12]. Незважаючи на те, що Суд відхилив петицію з процедурних міркувань (відсутність безпосереднього впливу дій інститутів ЄС на інтереси скаржників), можна стверджувати, що вона вплинула на кліматичну політику ЄС, оскільки нещодавно було схвалено нову більш амбітну ціль зі скорочення викидів парникових газів (на 55% до 2030 року) на рівні права Союзу. Інша справа – *Peter Sabo and Others v. European Parliament and Council of the European Union*, відома також як «*Biomass case*» («справа про біомасу»), – була порушена у 2019 році групою осіб і громадськими організаціями з Естонії, Франції, Ірландії, Румунії, Словаччини та США і стосувалась оскарження Директиви ЄС про відновлювані джерела енергії, що розглядає «лісову біомасу» як джерело відновлюваної енергії [13, с. 92-93]. Позивачі стверджували, що така політика ЄС суперечить екологічним цілям Лісабонських договорів, зокрема порушує Хартію основоположних прав ЄС. Суд ЄС відхилив петицію з тих само процедурних міркувань, що і в справі *Carvalho*, при чому на стадії апеляції суддів не переконав аргумент позивачів щодо існування в них права на подання скарги згідно з положеннями Організації конвенції, стороною якої є Європейський Союз [13, с. 96].

Ще одна відома справа, яку розглянув Суд ЄС, – *ClientEarth v. European Investment Bank*. У 2018 році Європейський інвестиційний банк надав кредит для будівництва електростанції з використанням біомаси в Іспанії. Екологічна громадська організація ClientEarth звернулася до Європейського інвестиційного банку з проханням щодо

внутрішньої перевірки ухваленого рішення, адже, на думку організації, проєкт не сприятиме досягненню цілей ЄС щодо відновлюваної енергетики [14]. Оскільки Банк відхилив запит, у 2019 році організація подала позов до Суду ЄС проти Банку. Суд виніс остаточне рішення у 2021 році, у якому проаналізував Договір про функціонування Європейського Союзу, що визначає цілі кліматичної політики ЄС; Програму дій ЄС з охорони навколишнього середовища на період 2014-2020 рр.; кліматичний та енергетичний пакети ЄС на 2020 та 2030 роки, що містять обов'язкові національні цілі щодо відновлюваної енергії; політичні документи Європейського інвестиційного банку з питань зміни клімату, а також положення Організації економічного співробітництва та розробки Організації економічного співробітництва та розробки, які передбачають право на доступ до екологічної інформації, процесу ухвалення рішень та правових засобів захисту порушених прав, пов'язаних з довкіллям. Суд постановив, що Банк повинен задовольнити запит ClientEarth на внутрішню перевірку. Банк оскаржив це рішення, проте у 2023 році Суд ЄС ухвалив остаточний вердикт, підтримавши позивача.

У 2024 році Велика Палата ЄСПЛ ухвалила рішення в трьох кліматичних справах, які вперше були ініційовані в рамках цього регіонального суду з прав людини: *Verein Klimaseniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland*, *Carême v. France* та *Duarte Agostinho and Others v. Portugal and 32 Other States*. Справу *Verein Klimaseniorinnen Schweiz* порушила швейцарська асоціація та її члени (група людей похилого віку), які були стурбовані наслідками глобального потепління для умов їхнього життя і здоров'я та скаржилися на дії швейцарської влади у сфері охорони клімату. Заявники стверджували, зокрема, що держава-відповідач не виконала своїх позитивних зобов'язань щодо ефективного захисту їхнього життя (стаття 2 ЄКПЛ) та забезпечення поваги до їхнього приватного та сімейного життя, включаючи їхнє житло (стаття 8 ЄКПЛ). Вони також скаржилися, що не мали доступу до суду в значенні статті 6 (право на справедливий судовий розгляд) та на порушення статті 13 (право на ефективний засіб правового захисту). Суд ухвалив рішення на користь позивачів, хоча

і підтвердив, що держави мають широку свободу розсуду при визначенні відповідної урядової політики щодо захисту прав людини в умовах зміни клімату [15]. Це перша справа ЄСПЛ, де він прямо посилається на концепцію кліматичної нейтральності та визначає конкретні заходи, які держава має вжити на законодавчому, виконавчому та судовому рівнях для досягнення її цілей. У своїй аргументації Суд, зокрема, спирався на Паризьку угоду, первинне та вторинне законодавство ЄС, що стосується скорочення викидів парникових газів та Енергетичного Союзу, директиви ЄС про відновлювані джерела енергії та енергоефективність, а також Європейський кліматичний закон.

Справа *Carême* стосувалася скарги мешканця та колишнього мера муніципалітету з Гранде-Сінте, який стверджував, що Франція вжила недостатніх заходів для запобігання кліматичним змінам і таким чином порушила його права на життя та права на повагу до приватного і сімейного життя. Справа *Duarte Agostinho* стосувалася викидів парникових газів з 33 держав-членів, які, на думку заявників – громадян Португалії віком від 10 до 23 років, – сприяють явищу глобального потепління, яке, серед іншого, призводить до хвиль спеки, впливаючи на умови життя та здоров'я заявників [16]. Заявники скаржилися на порушення їх прав за статтями 2, 3, 8 та 14 ЄКПЛ. Позивачі стверджували, що глобальне потепління особливо впливає на їх покоління і що втручання в їхні права з боку держав є більшим, ніж у випадку зі старшим поколінням [16]. Проте ці дві справи так і не були розглянуті ЄСПЛ по суті, оскільки скарги були визнані неприйнятними. У першому випадку ЄСПЛ визнав, зокрема, що заявник не має статусу жертви, оскільки давно вже не проживає у Франції, а позови *actio popularis* ЄСПЛ не розглядає. У другому випадку Суд спочатку визнав територіальну юрисдикцію лише щодо Португалії та заперечив можливість визнання екстериторіальної юрисдикції відносно всіх інших держав, проте врешті-решт скарга була визнана непринятною через те, що була подана відразу до Суду, тому не відповідала вимогам ЄКПЛ про вичерпання всіх внутрішніх засобів правового захисту.

Висновки

Кліматичне судочинство використовується як засіб впливу на кліматичну політику держав та наднаціональних організацій, адже після деяких гучних справ уряди та ЄС ухвалювали більш амбітні кліматичні цілі. Суди в більшості випадків визнають серйозність проблеми зміни клімату та її вплив на права людини, однак по-різному реагують на необхідність коригувати кліматичні зобов'язання держав та дії урядів щодо визначення кліматичних цілей.

У кліматичних справах, розглянутих національними і регіональними судами європейських держав, були задіяні різноманітні національні та міжнародні документи, зокрема, які стосуються прав людини, змін клімату та функціонування ЄС, і учасники відповідних проваджень тлумачили зобов'язання держав за одними договорами в контексті їхніх зобов'язань за іншими договорами, що черговий раз підтверджує нерозривний зв'язок між правами людини та кліматичними змінами, а також необхідність тісної співпраці між усіма членами міжнародного співтовариства в цій сфері. Поліцентричний характер проблематики зміни клімату має наслідком залучення абсолютно різної категорії позивачів та відповідачів, принципів національного і міжнародного права. Сторони кліматичних процесів посилалися на такі права людини, які закріплені в національних конституціях або міжнародних документах, як право на життя, здоров'я, чисте довкілля, повагу до приватного і сімейного життя, доступ до правових засобів захисту, доступ до інформації і процесу прийняття рішень, фізичну недоторканність, гідне майбутнє, рівність та недискримінацію, працю і власність, відшкодування за шкоду, захист нинішнього і майбутніх поколінь, а також права дітей. Знайшли своє застосування також різні принципи та концепції міжнародного права загалом та міжнародного екологічного права зокрема: кліматична справедливість, кліматична нейтральність, принцип належної турботи, принцип спільної, але диференційованої відповідальності, принцип міжгенераційної рівності, принципи неспричинення шкоди, перестороги та інші.

Аргументи позивачів у національних справах концентруються в основному на необхідності захисту прав людини та дотримання стандарту належної турботи з боку держави, а аргументи відповідачів – на дотриманні принципу поділу влади. Щодо останнього, то одні суди приймали сторону позивачів, адже приходили до висновку, що їхні рішення не можуть визнаватися наказом ухвалювати законодавство, а тому не суперечать принципу поділу влади, а також що їхнім обов'язком є оцінити, чи законодавча і виконавча гілки влади, здійснюючи дискреційні повноваження, діють у межах закону. Інші суди, приймаючи сторону відповідачів, не зобов'язували державу визначити конкретний рівень скорочення викидів парникових газів на тій підставі, що в протилежному випадку їхній наказ суперечив би принципу поділу влади шляхом підміни судом законодавчих чи адміністративних органів у здійсненні своїх дискреційних повноважень.

У справах, що розглядалися Судом ЄС, позивачі вимагали скасування актів законодавства ЄС, які, на їхню думку, не відповідали Паризькій угоді або установчим договорам ЄС, та вимагали від органів ЄС прийняти більш амбітну ціль щодо скорочення викидів парникових газів. ЄСПЛ визнав, що держави мають широку свободу розсуду при визначенні відповідної урядової політики щодо захисту прав людини в умовах зміни клімату.

Однак як на рівні національних проваджень, так і на рівні міжнародних судових процесів, для кліматичного судочинства виникають певні перепони та перешкоди, обумовлені переважно процедурними стандартами доступу до правосуддя. Мова йде про процедурні вимоги національного законодавства різних держав та права ЄС відносно права на подання позову: через відсутність можливості довести існування статусу жертви порушення, безпосереднього впливу дій національних чи наднаціональних органів на інтереси скаржників, відсутність можливості неурядових організацій подавати колективні позови для захисту інтересів групи осіб, включаючи майбутні покоління, невичерпання всіх внутрішніх засобів правового

захисту на рівні національного права перед подачею справи до міжнародного суду, деякі важливі стратегічні кліматичні справи так і не були розглянуті по суті. Крім того, неузгодженість між положеннями права ЄС і Організацією конвенцією відносно права на доступ до суду ще більше ускладнює процес вирішення кліматичних справ. Додамо також, що в питаннях визначення винних за спричинення шкоди часом дуже важко встановити причинно-наслідковий зв'язок між діями різних суб'єктів та наслідками зміни клімату, які негативно позначаються на правах та свободах людей, а недостатність наукових даних впливає на аргументацію та рішення судів.

Очевидно, що національному і міжнародному праву слід враховувати нові виклики, які ставить перед ними кліматичне судочинство, судам – напрацьовувати обґрунтування та практику, а потенційним відповідачам – реагувати на випередження. Кліматичні справи у всьому світі будуть тривати, їх кількість буде неодмінно збільшуватись, тому Україні варто вже зараз засвоювати певні уроки та будувати стратегію майбутньої дорожньої карти, яка б враховувала права людини в національній кліматичній політиці й законодавстві, а у випадку подання позовів у національних чи міжнародних судах проти нашої держави – гідно представляти її інтереси та виправляти зроблені помилки.

Література

1. Паризька угода від 12 грудня 2015 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_161#Text (дата звернення: 25.06.2024).
2. Setzer J., Narulla H., Bradeen E. Climate Litigation in Europe: A summary report for the European Union Forum of Judges for the Environment. 2022. URL: https://www.lse.ac.uk/granthaminstitute/wp-content/uploads/2022/12/Climate-litigation-in-Europe_A-summary-report-for-the-EU-Forum-of-Judges-for-the-Environment.pdf (дата звернення: 25.06.2024).
3. Using Human Rights as a Weapon to Hold Governments and Corporations Accountable on Climate Change: Thematic Report 'The Use of Human Rights in Climate Change Litigation in Europe' / Climate Action Network Europe. 2023. URL: <https://caneurope.org/content/uploads/2023/03/REPORT-Using-human-rights-as-a-weapon-to-hold-governments-and-corporations-accountable-on-climate-change.pdf> (дата звернення: 25.06.2024).
4. Kelleher O. Rethinking Legal and Procedural Rules in Rights-Based Systemic Climate Change Litigation: A Comparative Study of European Countries: Doctoral dissertation / University College Dublin School of Law. Dublin, 2022. 294 p.
5. Ferreira P.G. 'Common But Differentiated Responsibilities' in the National Courts: Lessons from Urgenda v. The Netherlands. *Transnational Environmental Law*. 2016. Vol. 5, No. 2. P. 329-351.
6. Case of *Urgenda Foundation v. State of the Netherlands*. Judgment of the Supreme Court of the Netherlands of 20 December, 2019. URL: https://climatecasechart.com/wp-content/uploads/non-us-case-documents/2020/20200113_2015-HAZA-C0900456689_judgment.pdf (дата звернення: 12.05.2024).
7. Hinskens van Neck M., Abbing V., Speksnijder M. Climate Change Litigation: Enforceability of action through legal claims and the role of judges in Europe. *Themis Annual Journal*. 2022. Vol. 4, Issue 1. P. 138-157.
8. Gottlieb C. Climate Claims against Governments in Europe. Alert Memorandum. 2021. URL: <https://www.clearygottlieb.com/-/media/files/alert-memos-2021/climate-change-litigation-in-europe-increasing-judicial-scrutiny-over-state-climate-policies.pdf> (дата звернення: 25.06.2024).
9. VZW Klimaatzaak v. Kingdom of Belgium and Others / Climate Change Litigation Database. URL: <https://climatecasechart.com/non-us-case/vzw-klimaatzaak-v-kingdom-of-belgium-et-al/> (дата звернення: 12.05.2024).
10. Taking Flawed National Energy and Climate Plans to Court: Lessons Learned from Previous Cases / Climate Action Network Europe. 2024. URL: https://caneurope.org/content/uploads/2024/03/NECPS-litigation-report_CAN-Europe_March2024.pdf (дата звернення: 12.05.2024).
11. Notre Affaire à Tous and Others v. France / Climate Change Litigation Database. URL: [147](https://climatecasechart.com/non-us-</div><div data-bbox=)

АНОТАЦІЯ

Нове явище в міжнародному праві прав людини – кліматичне судочинство – сприяє розумінню змісту зобов'язань держав за міжнародними кліматичними угодами та ефективнішому їх застосуванню в національних правових системах, а також допомагає громадянськості відстояти власні порушені права та змусити уряди сформулювати більш амбітні кліматичні цілі на благо нинішнього і майбутнього поколінь. Кліматичне судочинство піднімає низку важливих теоретичних і практичних питань, які стосуються змісту аргументації сторін у кліматичних справах, зокрема таких, як категорія порушених прав людини, принципи та концепції національного і міжнародного права. Кліматичне судочинство використовується як засіб впливу на кліматичну політику держав та наднаціональних організацій з метою досягнення кліматичної нейтральності.

Сторони кліматичних процесів посилалися на такі права людини, які закріплені в національних конституціях або міжнародних документах, як право на життя, здоров'я, чисте довкілля, повагу до приватного і сімейного життя, доступ до правових засобів захисту, доступ до інформації і процесу прийняття рішень, фізичну недоторканність, гідне майбутнє, рівність та недискримінацію, працю і власність, відшкодування за шкоду, захист нинішнього і майбутніх поколінь, а також права дітей. Знайшли своє застосування також різні принципи та концепції міжнародного права загалом та міжнародного екологічного права зокрема: кліматична справедливість, кліматична нейтральність, принцип належної турботи, принцип спільної, але диференційованої відповідальності, принцип міжгенераційної

рівності, принципи неспричинення шкоди, перестороги та інші.

Аргументи позивачів в національних справах концентруються в основному на необхідності захисту прав людини та дотримання стандарту належної турботи з боку держави, а аргументи відповідачів – на дотриманні принципу поділу влади. У справах, що розглядалися Судом ЄС, позивачі вимагали скасування актів законодавства ЄС, які, на їхню думку, не відповідали Паризькій угоді або установчим договорам ЄС, та вимагали від органів ЄС прийняти більш амбітну ціль щодо скорочення викидів парникових газів. ЄСПЛ визнав, що держави мають широкую свободу розсуду при визначенні відповідної урядової політики щодо захисту прав людини в умовах зміни клімату. Однак як на рівні національних проваджень, так і на рівні міжнародних судових процесів, для кліматичного судочинства виникають певні перепони та перешкоди, обумовлені переважно процедурними стандартами доступу до правосуддя. Мова йде про процедурні вимоги національного законодавства різних держав та права ЄС відносно права на подання позову. Кліматичні справи у всьому світі будуть тривати, їх кількість буде неодмінно збільшуватись, тому Україні варто вже зараз засвоювати певні уроки та будувати стратегію майбутньої дорожньої карти, яка б враховувала права людини в національній кліматичній політиці й законодавстві, а у випадку подання позовів у національних чи міжнародних судах проти нашої держави – гідно представляти її інтереси та виправляти зроблені помилки.

Ключові слова: кліматичне судочинство, стратегічні кліматичні справи, зміни клімату, кліматична нейтральність, права людини, Паризька угода, Європейський Союз, Європейський суд з прав людини, Суд ЄС.

[case/notre-affaire-a-tous-and-others-v-france/](https://climatecasechart.com/non-us-case/clientearth-v-european-investment-bank/) (дата звернення: 12.05.2024).

12. Case of *Armando Ferrão Carvalho and Others v. The European Parliament and the Council*. Judgment of the European Court of Justice of 25 March, 2021. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62019CJ0565> (дата звернення: 27.06.2024).

13. Hartmann J., Willers M. Protecting Rights through Climate Change Litigation before European Courts. *Journal of Human Rights and the Environment*. 2022. Vol. 13, Issue 1. P. 90-113.

14. ClientEarth v. European Investment Bank / Climate Change Litigation Database.

URL: <http://climatecasechart.com/non-us-case/clientearth-v-european-investment-bank/> (дата звернення: 12.05.2024).

15. Case of *Verein Klimasenioren Schweiz and Others v. Switzerland*. Judgment of the European Court of Human Rights of 9 April, 2024. URL: https://climatecasechart.com/wp-content/uploads/non-us-case-documents/2024/20240409_Application-no.-5360020_judgment.pdf (дата звернення: 12.06.2024).

16. Duarte Agostinho and Others v. Portugal and 32 Other States / Application. URL: https://climatecasechart.com/wp-content/uploads/non-us-case-documents/2020/20200902_3937120_complaint.pdf (дата звернення: 12.06.2024).